

הרב צבי יעקב הלוי לעהרער

ערד

[1234567]

[1234567]

ה"אבן עזרא" בעיני גדולי הדורות

גדול חכמת רבינו אברהם בן עזרא וההערצה המופלגת שרחשו לו גדולי הדורות כבר הביעו הראשונים¹ ובראשם הרמב"ם באגרת הידועה² לבנו שכתב כדברים האלה: "...והנכון הוא מה שביאר בו החכם רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל, נאמר לי עליו שהוא חיבר בפירוש התורה וגלה בו סודות עמוקות ועצומות לא יבינם אלא מי שהוא במדרגתו... ולא תטרד שכלך אלא בפירושו וחבוריו וספריו³, כי הם טובים מאוד... כי הוא היה כמו אברהם אבינו ע"ה ברוח..."⁴.

ואף שרבים פקפקו ביחוס מכתב זה להרמב"ם⁵, הרי גם במקום אחר⁶ מצינו שחבבו, וכשבא לשבח את החכם רבי מאיר, מזכיר שהי' לומד אצל החכם רבי אברהם בן עזרא. גם רבינו תם ביטא הערצתו אליו בשיר שחיבר לכבודו⁷ ובו נאמר: "אני עבד לאברהם למקנה, ואקודה ואשתחזה לאפיו". וכך מתאר רבי ידעי' הברדשי – הפניני בעל ה"בחינת עולם", באגרת התנצלות אל הרשב"א⁸, את שמחתם של אנשי פרובינציא לקראת בואו של רבי אברהם בן עזרא אליהם: "ובסופם הגיע החכם הגדול ראב"ע הנודע בשערים והוא העולה

1. על יחסם של גדולי החסידות אל האבן עזרא ראה במאמרו של בן מנחם בס' הבעש"ט (י"ם תש"ך) עמ' ק"ז (=עניני אב"ע ע' 329).
2. שניפסה בקובץ אגרות הרמב"ם (לפטיא תרי"ט) ח"ב ע' 39.
3. בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סי' א' אות י' כ' שקשה להאמין שכוונת הרמב"ם על חיבורי הראב"ע הנמצאים בידינו, עיי"ש. אמנם דברי האב"ע שציטט הרמב"ם במכתבו נמצאים בפ"י אב"ע עה"ת שלפנינו בפ' משפטים.
4. בהקדמה לפי' הר"ר יהודה משקוני על האב"ע הגיה דצ"ל כמו אאע"ה "בדורו" (והוב"ד בהקדמת הרי"ל קרינסקי לחומש ע"פ מחוקקי יהודה עמ' 18 הע' 9).
5. עיין מש"כ רבי יעקב עמדין זל"ה בספרו מטפחת ספרים ח"ב פ"ט אות מ"ב (עמ' 71 בדפוס לבוב) להוכיח שמכתב זה לא יצא מתח"י הרמב"ם, (וכ"כ הוא ז"ל בהערותיו לאגרות הרמב"ם שדפסו בסיני כרך פ"ה (ניסן אייר ל"ט) עמ' מ"ט). ועיי"ש שהביא בן מאביו החכם צבי בשם בעל שו"ת דבר שמואל. גם מדברי הים של שלמה משמע שנסתפק בזה, דו"ל בהקדמתו ליש"ש ב"ק: "...אם כן הוא מה שנמצא באגרותיו...". ובהקדמת הרי"ל קרינסקי הנ"ל (עמ' 18 הע' 8) הביא ג"כ שיש שהוכיחו שמהכתב מזויף בכמה ראיות, וכ"כ בספר הרמב"ם – פרשן המקרא (ת"א תרצ"ב עמ' 24), ובתרי"ץ שנה ו' (תרצ"ה) עמ' 91. ועיין עור בספר הזכרון להריטב"א, מהדורת הרב קלמן כהנא שליט"א, עמ' סט הע' 6.
6. מאידך גיסא כתב בס' המעלות לשלמה להג"ר שלמה חזן זצ"ל להוכיח אמיתות מכתב הנ"ל, ממה שזכר המכתב בפ"י מגילת אסתר להרב זכרי' בן סרוק ממגורשי ספרד. וכן צוטט המכתב ע"י גדולי הרבנים המסכימים לס' מרגליות טובה – על האב"ע, שדפס בשנת תפ"ב באמשטרדם, ובאגרותיהם של גדולי חכמי איטליה (שדפסו בס' עניני אבן עזרא (עמ' 255), ובס' קורא הדורות (מהדור' קאסעל, – עמ' י'). והאריך בזה בס' קובץ חכמת הראב"ע (ווארשא תרנ"ד – כרך ב' ח"ב נספוח סי' ה') שמקור דברי הרמב"ם הם מצוותא לבנו שנמצא בכת"י פריז. ועי' מש"כ לאחרונה ה"ר יצחק שילת במהדורתו המושלמת של אגרות הרמב"ם (י"ם תשמ"ח ח"ב עמ' תרצ"ז), ולא הביא מכל הנ"ל.
7. אגרות הרמב"ם לפטיא תרי"ט עמ' 27.
8. נרפס בס' עומר השכחה לה"ר אברהם גבישון (ליורט תק"ח – עמ' קכ"ז ע"ד), ועי' בס' בעלי התוספות (ח"א עמ' 109) שהביא שרבינו תם השיב בן להראב"ע אחרי שתמה עליו במליצתו למצוא בערפת משורר ולעג עליו, ובמליצה זו הודה ר"ת לעליונותו של הראב"ע. אמנם בהקדמה לפי' עזרה להבין על האב"ע הרחיק דברים אלו בשתי ידיים, ועיי"ש מה שביאר הוא מליצות אלו בכונה אחרת.
9. שו"ת הרשב"א ח"א סי' תי"ח (עמ' קס"ו – במהדור' גיטלר ב"ב תשמ"ב).

על כל הנזכרים בהבנת האמתות והשקידה על דלתות החכמה והרחקת שבושי האמונות בכתובי התורה וספרי הנביאים, ואבותינו ספרו לנו שמחת גדולי ארץ הזאת חסידי ורבני לקראתו בעברו עליהם, הוא החל לפקוח עינים בגלילותינו וחבר להם פי' התורה והנביאים...". (וכן כותב עליו בשו"ת רדב"ז, ח"ג סי' תתקס"ז (תקלב): "...אנשים גדולים בחכמה כמו הראב"ע").

אמנם דברים זרים הנמצאים בפירושו, וכן פירושים המתנגדים לכאורה לדברי חז"ל עוררו התנגדות אצל אחדים מגדולי הפוסקים, עד שכתבו עליו שאף שהי' חכם גדול לא היה בקי בדינים ולא בעל תלמודא. והיות שכמה מגדולי המשיבים מדור הקודם ואף מזמנינו נמשכו אחרי דעה זו, ומתוך כך דחו דבריו מלעייין בהם, ראיתי לתור בזה בין דברי המפרשים שדנו בזה.

הרב חיים שנייד

ראשון המדברים בזה הוא רבינו שמעון ב"ר צמח מדוראן זצ"ל, שכתב בתשובתו¹⁰ בזה"ל: "אע"פ שהחכם ז"ל לא היה רב בקי בדינים...". והחזיק אחריו המהרש"ל בהקדמתו לים של שלמה שכ' ג"כ: "שלא הי' בעל תלמודא, והתריס בכמה מקומות בפירושו נגד דברי חכמי התורה והתלמוד ... ועשה כמה פעמים נגד ההלכה אפי' נגד חכמי המשנה ונגד אמוראי התלמוד בלי מספר ... לא צדקו דבריו בעיני ... כי נתן יד למינים וצדוקים ולקלי האמונה ... ואין הולכים אחר פירושו לא לחיוב ולא לפטור ולא לאסור ולא להתיר"¹².

ובאמת דכבר הרמב"ן בהקדמתו לפי' התורה כתב ש"עם הראב"ע יהי' לו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה", ומצינו לו כמה פעמים שמתבטא עליו קשות, כדוגמת "מי עור עיני שכלו בזה"¹³, "אלה דברי רוח"¹⁴, "אילו ידע זה המתהדר בסודותיו, תאלמנה שפתיו מלהלעיג על דברי רבותינו"¹⁵, וכיוצא בזה. אמנם במקומות אחרים הוא מעריכו מאד¹⁶.

וכן מצינו באור החיים הק' – שעל אף שקראו גאון¹⁷ – התבטא לפעמים בדבורים קשים על פירושו הראב"ע, כמו שכתב במקום אחד¹⁸: "ואני אומר שיותר הי' לו לומר שלא לומר דבר שאינו נשמע ולא יחלוק על מקבלי התורה כי מי ישמע לדבריו והם היפך קבלת תורת משה...". ובמקום אחר¹⁹ כתב: "שבפירושים כאלו נתן הרב יד לחכמי הדורות לזלזל בכבודו, וכל כמין פירוש זה ישתקעו הדברים...".

גם בס' אמונת חכמים להרב המקובל ר' אבי עד שר שלום באזילה ז"ל כתב לפעמים דברים כדרכונות נגד פירושי הראב"ע²⁰. וזה לשונו בפ"ד מספרו: "...והנה הזמן הוא יקר בנמצאות,

9. ראה שו"ת יביע אומר ח"ד חו"מ סי' ר' אות ד' שדחה דברי האב"ע עפ"מ ש"כ התשב"ץ שמוכא להלן, ולא הזכיר מש"כ שאר הגאונים בזה.

10. שו"ת תשב"ץ ח"א סי' נ"א. וכן כתב הר"ר יו"ט ליפמן מילהוין בס' הנצחון פ' צו, שלא היה האב"ע מחכמי התלמוד.

11. למס' ב"ק, ונשנית בהקדמה למס' חולין.

12. ובשה"ג להחיד"א (מע' גדולים אות שי"ן אות מ"ו) הביא שהמהרש"ל חיבר השגות לפי' הראב"ע, ומזכירן ביש"ש לקידושין ובתשובותיו (ולע"ע לא מצאתי מזה). וראה בהקדמת הג"ר יוסף חיים מבגדאד לשו"ת רב פעלים ח"א, שקרא תגר על המהרש"ל כמה שהטיח דברים נגד גאונים וגדולים בהקדמות אלו.

13. פי' תולדות כ"ה-ל"ד (עמ' קמ"ז במהדורת שעוועל).

14. פי' בחוקתי כ"ז-כ"ט (עמ' קצ"ג במהדור' הנ"ל).

15. פי' חיי שרה כ"ד-א' (עמ' קל"ד במהדור' הנ"ל).

16. עי' רשימה מביטויי הרמב"ן על האב"ע במפתח שבסו"ס כתבי הרמב"ן מהדור' שעוועל (ח"ב עי' תקצ"א). וע"ע בס' "עיונים בלשונות הראב"ע" לה"ר א.מ. ליפשיץ (י"ס תשכ"ט עמ' 37, ועי"ש עמ' 41 הע' 4).

17. בפ' וישב ל"ח-ב'.

18. פי' שמיני י"א-כ"ד.

19. פי' תזריע י"ג-ל', וע"ע בפ' תרומה כ"ה-ט', ובס' תולדות אוה"ח הק' (להר"ר ראובן מרגליות ז"ל, מהדור' מכון זכר נפתלי – עמ' ל"ט).

20. וכבר העירו לו גדולי חכמי איטליה באגרותיהם – שמחכרים להלן – על שהתריס נגד הראב"ע.

וראיתי אוהביו מבליים זמנים ושכלם להבין דבריו [של הראב"ע] וכאשר הבינום לא עלה בידם כלום, ולא עוד אלא שבסודותיו נעלמים דברים קרובים למינות".

והג"ר אלעזר פלעקלש זצ"ל תלמיד בעל הנודע ביהודה, בקנאותו את פיוטי הקליר לועג בספרו תשובה מאהבה²¹ על הראב"ע שמצדיק את הרשע נמרוד שבנה מזבח לשם ה' ²², ומצדיק את עשיו הרשע שביזה הבכורה, וכל הרואה בו יבחו לו, וכתב שהרמב"ן גלה חרפת הראב"ע לעיני כל.

גם רבי יעקב עמדין זל"ה התבטא בחריפות על האב"ע, וכתב²³ שכל ספרו בנוי רק על חכמת תכונת הכוכבים. וכן גם אחיו הצעיר הג"ר אברהם משולם זלמן מאוסטרהא כתב בתשובה אחת²⁴ ז"ל: "ומצאתי ראיתי באב"ע פ' כי תשא שקרא תגר ג"כ על המדרש הנ"ל הרחיב פה ולשון ... ושארי לי מארי להחכם הרב אב"ע הנ"ל שדרכו ולמוד הוא בכך להיות כמו לעגי שפה על קדמוניו ז"ל כשלא הוטב הדבר בעיניו...".

כשנשאל הגאון מהרש"ם מברעזאן זצ"ל לפרש דיבור אחד מפיו הראב"ע, השיב²⁵: שידוע שבכמה מקומות נד מדרשת חז"ל, ולכן אין דרכו לעיין בו, ובפרט לייגע א"ע ליישב דבריו. וכע"ז השיב גם הגאון מקיטוב, הג"ר יעקב שור זצ"ל²⁶, שאין צריך עיין להלום דברי הראב"ע, שבכ"מ מפורש בדבריו נגד ד' חכז"ל. גם החוקרים למיניהם וכותבי תולדותיו²⁷ נמשכו אחרי ד' התשב"ץ והיש"ש בלי להעיר, והגיעו למסקנה שלא הי' הראב"ע בקי בתלמוד.

אמנם מאידך גיסא מצינו שדברי הראב"ע הובאו בהרבה ראשונים בהערצה גדולה: רבינו מנחם המאירי בחיבור התשובה שלו מרבה להביא מפירושו בחיבה²⁸. גם רבינו בחיי בספרו מביא מדברי האב"ע בהערצה²⁹, וכתב³⁰ על פירושו למגילת אסתר שהוא הנכון מכל הפי' שנעשו במגילה זו. כן נמצאים פירושו לרוב בספרי רבותינו בעלי התוס' עה"ת³¹: מושב זקנים, פענח רוא, דעת זקנים ועוד, שגם נושאים ונותנים בדבריו. גם בדברי התוס' בש"ס הובאה קטשיית הראב"ע ומה שתירץ לו רבינו תם עליה³².

21. ח"א סי' א' אות י', וע"ע בח"ג בחי' ליריד סי' שליו (דף סט, טור ד), שכתב שד' האב"ע בפ' משפטים הם נגד דברי חז"ל, עיי"ש.

22. כוונתו לדברי הראב"ע בפ' נח (י"ט-ט') שהי' מעלה את החיות עולה לשם. ועי' בדברי יואל להגה"ק מסאטמר זצ"ל שתי' דברי האב"ע דרך הוא דרכן של הרשעים הרוצים לצוד נפשות בני', שעושים תחלה מעשים להשי"ת כדי שיתחברו אליהם, וא"כ יתכן דבאמת הי' כוונת נמרוד לשם שמים (הוב"ד בהקדמה לפי' אוצר חיים על האב"ע עמ' ה' הערה ז').

23. בספרו מטפחת ספרים (ח"ב פ"ט עמ' 71 בדפ' לבוב) ובהגהותיו לאגרות הרמב"ם שציינתי לעיל הערה 5. ובהגהותיו כת"י לרבינו בחיי מכנהו "איש הרוח". ועיין בשו"ת קול מבשר ח"ב סי' כ"ב אות ה' (עמ' לו). שכתב על דברי היעב"ץ שהפריז על המדה בזה. ואכן המעיין בפ' הרמב"ן עה"ת בכמה מקומות, ובמפרשים שנתחברו על האב"ע, יראה שאכן הרבה סודות טמונים בדבריו.

24. שו"ת דברי רב משלם עמ' צ"ז טור א'.

25. בשו"ת מהרש"ם ח"ד סי' ק"כ.

26. בתשובתו שנדפסה בירחון הבאר כרך ד' ח"ב סי' ק"צ.

27. י. רייפמן בהכרמל החדש שנה ה' (תרל"א) עמ' 130, בהסתמכו ע"ד התשב"ץ, ועיי"ש בעמ' 288 מה שהשיב לו שזוה"ה. וכ"כ חכ"א בכבוד הלבנון שנה ו' (תרכ"ט) חו' כ"ג עמ' 179, ועיי"ש חו' ל"ז. וכן מסיק גם ר' חיים מיכל בספרו אור החיים עמ' 64.

28. וכן מביאו בהקדמה לחיבורו בית הבחירה מהדור' מכון התלמוד הישראלי עמ' י"ז, ויש לציין שגם רבו רבינו ראובן ב"ר חיים מזכירו בספרו ס' התמיד (עמ' 24, ועיי"ש בסוה"ס עמ' 41).

29. עי' במפתח שבס"ס כתבי רבינו בחיי מהדורת שעוועל עמ' תער"ב.

30. בכד הקמח ערך פורים (מהדור' שעוועל עמ' ש"ל).

31. עי' בזה במאמרו של הר' אברהם ליפשיץ, הדרום חו' כ"ח (תשרי תשכ"ט), עמ' 202 (=בספרו עיונים בלשונות הראב"ע, י"ם תשכ"ט עמ' 80). ועי' בס' עניני אבן עזרא עמ' 203, שצ"ן לכמה פירושים שהובאו בראשונים עה"ת בשם הראב"ע ואינם לפניו.

32. כ"כ בשה"ג להחיד"א בערכו של האב"ע, בשם השוה יהושע ליר' חלה פ"ב, והראב"ע שהזכירו התוס'.

ואם הלכה זו עדיין רופפת בידך, יחזקו הפוסקים ידיים רפות, שהרי גדולי הפוסקים כהאבדורהם³³ והשבלי הלקט³⁴ מביאים כמה פעמים מדבריו להלכה, ובחלקם קבעם מרן הבית יוסף בספרו³⁵.

וכן בתומים³⁶ הביא ד' הראב"ע כסניף לשיטת הסוברים דחוששים לכתוב פרוזבול גם בתחלת שנת השמיטה. גם הג"ר זאב נחום מביאלא זצ"ל אביו של בעל האבני נור זצ"ל, סומך בתשובתו³⁷ בין השאר על דברי הראב"ע³⁸ להתיר לחולה הרוצה להחמיר על עצמו ולא להתרפאות בדבר של איסור. וכן מובאים דברי הראב"ע אלה בשו"ת שערי צדק³³ להגאון מדעש זצ"ל, שאסר על פיהם להתרפאות בחולי שבפנים.

יתר על כן מצאתי בכמה מגדולי האחרונים שכתבו להוכיח במישור שהראב"ע הי' בקי בדינים וגם בעל תלמודא, ומהן שהתעצמו לתרץ דבריו שלא יסתרו להלכה המקובלת. הר"ר זכרי' בן סרוק ממגורשי ספרד, כתב בהקדמתו לפי' מגלת אסתר שנדפס בווינציי, וז"ל: "ועל כל שאר הדברים שהטיח כנגדם ובפרט נגד הראב"ע ז"ל, אשר אחר חתימת התלמוד הי' רשום ככל הגאונים אע"פ שלא הי' הוא גאון ... והוא הי' חכם כולל ושלם בכל חכמה, ואנכי ראיתי חידושי הראב"ע למסכת קידושין הם בתכלית הדקות והאימות"⁴⁰. וכתב ע"ז ב"המעלות לשלמה"⁴¹, שאם הי' רואה מהרש"ל ז"ל דברים הללו לא הי' כותב מה שכתב בהקדמתו ליש"ש נגד דברי הראב"ע.

וכן כתב הג"ר משה אלמושנינו בהקדמה לביאורו על האב"ע שנשאר ברובו עדיין בכת"י⁴²: "יען ראיתי קצת מהמפרשים יפטירו בשפה רפה יניעו ראש פורה ראש ולענה נגד חכם הרזים הראב"ע בענין בנין העולם אשר לא כדת ... ראיתי לבאר כוונתו בזה..." ומגין עליו שם מפני מתקיפיו. והרב ר' מרדכי כמוטיאנו⁴³ כתב בפי' (כת"י)⁴⁴, ש"הראב"ע הי' יודע חקי האלקים ותורותיו ודיניהם ומשפטיהם לפי מה שנתבארו בששת הסדרים".

גם הג"ר יצחק לאמפרונטי זצ"ל בעל פחד יצחק במהדורא בתרא שלו⁴⁵ האריך לתרץ דברי הראב"ע מהשגותיו של המהר"ל, וכתב: "ולמען דעת צדקת הראב"ע וכי רגיל ויודע ובקי בתלמוד אציעה נא מה שמצאתי וראיתי לזכותו על פי התלמוד וכו'".

בקידושין דף לז: ד"ה ממחרת הוא המפרש לתורה, וכ"כ בשרי חמד כללי הפוסקים סי' ט"ו אות מ"ג בשם ס' כל החיים. ועי' בפי' הראב"ע ויקרא כג-יא.

33. בפי' ההגדה (עמ' רכ"א במהדורת וורטהיימר – י"ם תשכ"ג), בשער התקופות (עמ' שי"א במהדור' הנ"ל), ובפי' ברכות-המזון (עמ' שכ"ג במהדור' הנ"ל).

34. בסי' כ"ח, קנ"ז וקצ"ח.

35. בית יוסף או"ח הל' בהמ"ז סי' קפ"ח, ושם הל' מגילה סי' תר"צ.

36. סי' ס"ו סוף ס"ק כ"ו. ועיין בפאת השלחן סי' י' סע' ל"ח סוף ס"ק צ"ו שדחה דבריו, וגם בתלית-לפיות כרך י"ח (תר"ע) עמ' פ"ג תמה ע"ד התומים.

37. שנדפסה בשו"ת אבני נור חו"מ סי' קצ"ג.

38. בפי' משפטים (כ"א-י"ט) שכ' דאסור לחולה במחלה פנימית להתרפאות, שהם ביד ה'. וכן כתב רבינו בחיי (שם), ובאדרת אליהו להגר"א מוילנא. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר חלק י"א סי' מ"א שהאריך בזה להלכה.

39. חלק י"ד סי' קמ"ג, עיי"ש שמחלק בין אם נולד כך בטבעו או נתהווה אח"כ.

40. דבריו הובאו בשה"ג להחיד"א בערך הראב"ע, ובהמעלות לשלמה מע"ג אות א'. אמנם ראיתי לכמה חוקרים שפקפקו אם חידושי הראב"ע על קידושין שהביא הר"ז בן סרוק הם להאב"ע מפרש התורה, ראה הצופה למגיד שנה י"ב עמ' ש"צ, ובכבוד הלבנין שנה ר' עמ' 284, וכן בסו"ס עיונים בלשונו הראב"ע (י"ם תשכ"ט עמ' 112).

אבל המעיין בפנים הקדמת הר"ז הנ"ל, יזכח שבלי ספק ייחסו אל הראב"ע מפרש התורה.

41. מערכת גדולים אות א' סי' א'.

42. כת"י אוקספורד 234, ונדפס בסיני כרך י"ט (תש"ו) עמ' קל"ז-קע"ב.

43. מבני דורו של הרא"ם.

44. דבריו הובאו בהכרמל החדש שנה א' עמ' 129, ובאוצר הגדולים – אלופי יעקב כרך א' עמ' ק"י.

45. שנדפס בס' היוכל ברכת אברהם לכבוד ה"ר אברהם ברלינר (ברלין תרס"ג עמ' 72-79), ואח"כ בפחד יצחק

מהדור"ב ח"א (ת"א תרצ"ה עמ' ד-ר').

ומדברי הר"ר יהונתן זי"ע שכ' בתומים⁴⁶: "וגם הראב"ע בפי' לתורה ... נראה דנתכוין לדברי הרא"ש כי ח"ו לומר שהי' בו שמץ מינות לחלוק על קבלת חז"ל...", נראה ג"כ שהתאמץ להתאים דברי האבן עזרא עם דברי חז"ל, ולאפוקי מהדעה שלא הי' בקי בתלמוד ובדינים. וראה גם בשו"ת יד אלעזר⁴⁷ להגאון מווינא ושו"ת שארית יעקב⁴⁸ להג"ר יעקב יוטש ז"ל מלבוב, שציין הגר"ז לייטר זצ"ל בשו"ת צל"ח⁴⁹, שפירשו דבריו שלא יסתרו לדברי חז"ל. גם הגרי"ש נאטנזון בספרו דברי שאול⁵⁰ מיישב כמ"פ דברי האבן עזרא עם דברי חז"ל.

ובעיוני בספרים מצאתי לי חבר באגרותיהם של גדולי חכמי איטלי' בדורו של ה"יד מלאכי"⁵¹, שהאריכו בשבחי של האבן עזרא שהי' "חכם שלם ובקי בכל מיני חכמות"⁵², וכ"ש בחכמת הש"ס העולה על כולם⁵³, "והוא דבר ברור כשמש בגבורתו"⁵⁴, והביאו⁵⁵ מדבריו שהי' מחבב דברי חז"ל כמו שכתב במקומות אין מספר בספריו, שרחבה דעת הקדמונים מדעתו⁵⁶, ולא בא להשיב על דברי קדמוניו⁵⁷. ותמיהו על המוציאים דבה עליו שהי' חולק על דברי חז"ל.

צדק החסיד

גם הוכיחו ממה שהובאו דבריו בכבוד והדר ע"י הראשונים והפוסקים⁵⁸, שחשבוהו לבקי ורגיל בתלמוד. ומה שנמצאים בתוך דבריו לפעמים פירושים הנוגדים לכאורה דברי חז"ל, צריכים לדחוק ולפרש דבריו, וגם י"ל שכוונת הראב"ע היתה דלולי ד' חז"ל הי' מפרש כן, שהרי בפשט המקרא אפשר לפרש שלא כדברי חז"ל. והאריכו עוד בדבריהם ליישב כמה מתמיהות אלו הנמצאים בתוך דברי הראב"ע.

וכעין דברי חכמי איטלי', כתב ג"כ בעל שו"ת חות יאיר בציונים ששרדו מספרו יאיר נתיב⁵⁹: "התנצלות בעד הראב"ע ממה שחשבוהו דאינו חושש לקבלה, ושברדוש אפשר לדרוש נגד דברי רז"ל". וכן כתב הגאון מטאלשאווא בשו"ת יד יצחק⁶⁰, לאחד ששאלו כוונת הראב"ע, שלא יפלא בעיניו דברי הראב"ע, שהוא הלך אחר פשטות הכתובים, גם נגד ד' חז"ל. גם הגאון רבי משה פיינשטיין כתב בשו"ת אגרות משה⁶¹ שהאבן עזרא הי' דרכו לפרש הכתובים גם לפי פשוטם מלבד דרשת חז"ל. וידוע שכן הי' דרכו של האור החיים הק' בפירושו עה"ת, לנטות

.....

46. שצייתי לעיל הערה 36, ואף בעל פאת השלחן שחלק ע"ד התומים בכוונת האב"ע כ' שח"ו לומר שהי' בו שמץ מינות.

47. סי' קכ"ג.

48. סי' ע'. וע"ע בנחלת יעקב יהושע עה"ת (י"ם תשי"ט – עמ' רל"ח): שתי ד' האב"ע.

49. סי' ע'.

50. פ' צו.

51. שנדפסו תחלה בסיני כרך כ"ט עמ' רע"א-ש"ז, ואח"כ בס' עניני אבן עזרא עמ' 248-329. וע"ע בסיני כרך ל' עמ' קנ"ז מה שהעירו ע"ז. (בארבע האגרות כלולים: א' וג': מהג"ר רפאל אשכנזי אל הג"ר גמליאל מונציליסי, ב': מהג"ר גמליאל מונציליסי אל הג"ר רפאל אשכנזי, ד': מהג"ר גר די לאקילה אל הג"ר אביעד שר שלום בעל "אמונת חכמים").

52. וכמה מבין הגדולים הנ"ל אף יחסו לו ידיעה בחכמת הקבלה, ואחרים לא קבלו את דבריהם, עיי"ש בס' עניני אב"ע עמ' 269 ועמ' 284.

53. שם עמ' 265.

54. שם עמ' 283.

55. שם עמ' 258, 260, 309.

56. ס' הצחות להאב"ע (וונצי' ש"ז) דף קצ"ד ע"ב.

57. ס' יסוד מורא להאב"ע (קושטא ר"צ) שער ב' דף ו' ע"א.

58. לעיל הבאתי כבר מדברי הפוסקים שצינו, בתוס' מרובה ממה שמצאתי בע"ה.

59. שנדפסו בירחון בית המדרש (ווינא תרכ"ה) עמ' 90.

60. ח"ג סי' ל' אות ו'.

61. אה"ע ח"ב סי' י"א. ובעי"ז כ' בשו"ת קול מבשר ח"ב סי' כ"א-כ"ג, ובח"א סי' ל"ח. הנ"ל חיבר ג"כ ספר מבשר עזרא (י"ם תשכ"ח), לכאר וליישב דברי האבן עזרא.

לפעמים מדברי חכמי התלמוד, ולפרש המקראות שלא אליבא דהלכתא⁶², כמבואר בכ"מ בפירושו⁶³.

והנה כבר נחלקו בזה שנים מגדולי חכמי הספרדים, דדעת החכם הר' רפאל יצחק זצ"ל⁶⁴, וגדולי מפרשי המקרא מפרשים לפעמים את הפסוקים לפי פשוטן אף שהוא נגד הש"ס, והביא כן מהג"ר נפתלי זצ"ל בעל סמיכת חכמים בספרו "קדושה וברכה"⁶⁵, אבל דעת בעל יפה ללב בתשובתו להחכם הג"ל⁶⁶, דכל מקום שנמצא בדבריהם היפך הש"ס יש לתלות שהוא הוספה מאיזה תלמיד. דבריהם הובאו בקיצור בשדי חמד⁶⁷.

אמנם עם כל זה עדיין נשאר דברים זרים ביותר בפירושו של הראב"ע במקומות שנגע בבת עיני של הדת, ובדברי חז"ל בקבלתם בתורה שבע"פ. וכבר התריע עליהם הרמב"ן בפי' עה"ת בכ"מ. ומהרש"ל בהקדמתו הנוכ' ליש"ש כתב שבפי' אלו נתן הראב"ע יד למינים ולצדוקים⁶⁸. וידוע שאכן צדק המהרש"ל בזה, כי באמת תלו המבקרים החפשים את דעותיהם בביאורו, ובנים לא אמן במ נשענו עליו⁶⁹.

ומשום זה החליטו רבים וכן שלימים מבין המחברים והמפרשים⁷⁰, שזרים שלטו בפירושו והוסיפו בו דברים אשר לא כדת, ולא מעט הראב"ע יצאו דברים אלו. והחיד"א בשם הגדולים אשר לו⁷¹, הוכיח דעל כרחק צריך לומר כך, דאי נימא דכל הלשונות זרים הם מהראב"ע, למה לא העיר הרמב"ן עליהם, והביא בשם רבני איטלי' הנ"ל שנתברר להם שתלמידיו שלחו יד בפירושו אחרי מותו, וזה סיבת המצאות דברים זרים בתוך דבריו.

אבל אין לאמת את השמועה⁷² שכאילו בנו של הראב"ע השתמד ויצא לדת הישמעאלים, הוא שהוסיף דברים בפירושי אביו, שכבר נתברר מעל כל ספק שאין שחר לשמועה זו⁷³.

גם ידוע שעל פי' הראב"ע לסדר שמות – שבתוכו נמצאו הרבה מהדברים הזרים – פקפקו אחרים⁷⁴ לומר שלא מתחת ידי הראב"ע – אלא מתלמידיו שהוסיפו ושינו – יצא,

62. כ"כ בתולדות אוה"ח הק' (להר"ר ראובן מרגליות ז"ל, מהדור' מכון זכר נפתלי עמ' מ"ג, עי"ש בהערות ובנספחות עמ' ס"ב).

63. עיין בפ' תרומה כ"ה-ט'.

64. הובאו דבריו ביפה ללב להגרי' בר"ח פאלאג'י זצ"ל ח"ג בקונט' אחרון דף קכ"ז טור א'.

65. עמ"ס ברכות לדף ד. (עמ' ט' טור ד' מעמ' הספר).

66. ביפה ללב הנ"ל (שבהערה 64) דף קכ"ז טור ד'.

67. כללי הפוסקים סי' י' אות י'.

68. עי' בתורה שלימה (כרך י"ז במלואים סי' כ"ב עמ' רפ"ח) להגרמ"מ כשר זצ"ל שהוכיח דע"כ היתה כוונת מהרש"ל בהקדמתו הנוכ' על דברים הזרים באמונות ודעות, שהרי מצינו שלחם האב"ע בכל תוקף נגד המינים והצדוקים ויצא כנגדם בחרב וחנית, ולא הי' נכשל בזה ח"ו.

69. כ"כ הרי"ל קרינסקי בהקדמתו לחומש מחוקקי יהודה (עמ' י' הע' 12), וע"ע כבוד הלבנון שנה ו' עמ' 180.

70. כך כתבו רבני איטלי' באגרותיהם שבס' עיני אב"ע עמ' 256, וכ"כ ביפה ללב שציינתי לעיל בהערה 64, ובהקדמה לס' עזרה להבין על האב"ע (עמ' 6).

71. מערכת גדולים אות א' סי' פ"ט. (ובכל זאת מנסה החיד"א ליישב דבריו במקום האפשר ולהתאימן עם דברי חז"ל, כמ"ש בשו"ת יוסף אומץ סי' מ"ה).

72. כך מסר הג"ר חנני קזיס בעל "קנאת סופרים" בשם רבי יהודה אלהררזי בעל ס' תחכמוני, והובא ע"י חכמי איטלי' באגרותיהם (שבס' עיני אב"ע עמ' 327), וגם הג"ר יעקב עמדין זל"ה במטפחת ספרים ח"ב פ"ט (עמ' 72 בדפו' לבוב) הביא ד"ו.

73. יעוין באשל הגדולים (שעל שה"ג – עמ' פ"ה) שהביא מבעל יסוד עולם שלא נכון הדבר שבטו של האב"ע המיר דתו, ושממצא שיר אחד מבנו זה ובו מתאונן על ששקר ענו בו בדבר זה. וציין עוד להג"ן ספר ו' (תרס"ו עמ' 74-76) שהוכיח שלא המיר דתו, וכ"כ בספרו חכמת הראב"ע (ווארשא תרנ"ד, כרך ב' ח"כ נוספות סי' ד'). וע"ע במבוא הרי"ל קרינסקי לחומש מחוקקי יהודה (עמ' י"א הע' 21), ובמאמרו של בן מנחם בסיני כרך י"ב עמ' תמ"ג, ובספרו עיני אב"ע (עמ' 252), שפקפקו רבות על שמועה זו.

74. בהקדמה לפי' אהל יוסף על פי' הראב"ע לשמות, ובבכורי העתים (תק"ץ) עמ' כ"ז, והוב"ד בהמעלות לשלמה (מע"ג אות א' סי' ג') שדחה דבריהם, ועי' בשד"ח כללי הפוסקים סי' ט"ו אות מ"ג.

הגם שכבר הוכיח בהמעלות לשלמה שגם פי' לשמות הנמצא לפנינו הוא מהראב"ע, ודחה כל דברי המפקפקים, מכל מקום מסתברים ביותר דברי הגר"מ כשר זצ"ל, שהוכיח בתורה שלימה שלו⁷⁵, שבספר שמות נכנסו הרבה מפירושי הקראים שהיו כתובים בגליון, ואח"כ נכנסו בפנים, ובוזה תנוח דעת המהרש"ל, והראב"ע וכסאו נקיים.

לסכום הדברים ניתן לומר שמבין המחברים שנתקלו בפי' הראב"ע בדברים זרים או מנוגדים לד' חז"ל, ולא דחו דבריו מכלל, ישנם שלש גישות איך לפרש הדבר:

יש שכתבו שבדרוש אפשר לפרש נגד דברי חז"ל, ושכן הי' דרכו של הראב"ע (חות יאיר, יפה ללב בשם חכ"א, אגרות משה, קול מבשר).

יש שכתבו שצריך להתאמץ ולפרש דבריו בכדי שיתאימו עם דברי חז"ל (תומים, דברי שאול עה"ת, שו"ת צל"ח בשם יד אלעזר, שארית יעקב, חכמי ורבני איטלי).

ויש שכתבו שצריך לומר שהיא הוספה מאיזה תלמיד טועה (חכמי איטלי בשם הר"ח קזיס, חיד"א, יפה ללב).

בנראה ששלש הגישות נכונות, דגם לאחר שתי הסברות הראשונות, הרי ישנם פירושים הנוגדים לעצם קבלת תושבע"פ והמקובל מדור דור, וא"א להתאימן לד' חז"ל, וע"כ דגם הסברא השלישית נכונה.

ונסיים בדברי חכמי איטלי באגרותיהם הנזכרות: "ויהי מה, דבר זה תהי' לנגד עינינו, בעת שיודמן לפנינו איזה ענין קשה להולמו בדברי הראב"ע, אין להאשימו, ויהי' נדון לזכות על דבר כבוד שמו, כי רבו כמו רבו הראיות על הצדיק מתהלך בתומו, ולו חכמו ישכילו ויעמדו על סוף דעתו"⁷⁶. "אשרי מי שיאחו דרכו ויבין דבריו לאשורו, אלקי אברהם יהי' בעזרו"⁷⁷.

אח"י 1234567

אח"י 1234567

אח"י 1234567

אח"י 1234567

75. כך ח' במלואים סי' י"ז עמ' רנ"ד.

76. שבס' עיניי אבי"ע הנ"ל עמ' 284.

77. שם עמ' 290